

LA POBRESA I L'OCIOSITAT A EUROPA: POLÍTICA SOCIAL I APLICACIÓ A LES ORDENANCES BARCELONINES DEL SEGLE XVII I A L'OBRA DE GASPÀR SALA

Núria Florensa i Soler

«*Dos linajes solos hay en el mundo...
que son el tener y el no tener*»

Sancho Panza¹

La història de la humanitat pot quedar reduïda essencialment al voltant de les necessitats vitals bàsiques: en concret, la nutrició. Les sequies, les inundacions, la pesta, la guerra i altres desastres han comportat fam, pobresa i misèria.² Per tant, tractar de la pobresa és, desgraciadament, un tema d'actualitat en qualsevol època i que arriba fins als nostres dies.³ A més, els estudis d'aquesta temàtica fan replantejar vells tòpics; recentment Marcel Lachiver ha estudiat la pobresa i la mendicitat a París a les darreries del segle XVII i començament del XVIII. Després d'analitzar molt detingudament diversos factors –de demografia històrica– que van incidir en el regnat de Lluís XIV, ha arribat a qüestionar, en base a la fam i la misèria de l'època, el seu mític regnat (*le Grand Siècle*).⁴

La pobresa, l'ociositat i la criminalitat van ser conceptes juxtaposats i difícils de separar a l'Europa de l'Antic Règim.⁵ La seva història s'encavalca en un mateix àmbit analític, perquè, a més de la condició de marginats socials, se'ls unia la seva marginació econòmica, ambdues difícils de superar ja que com a grup social⁶ no tenien cap unitat degut a la seva heterogeneïtat: *els pobres de solemnitat* –reconeguts oficialment i en especial les vídues, els vells i els malalts–; *els pobres vergonyants* –pobres per les circumstàncies, que havien perdut

1. Aforisme de Sancho Panza a *Don Quijote*, cit. per James S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, 1986, p. 128.

2. Robert I. ROTBERG, «La nutrición y la historia», a R. I. ROTBERG-Theodore K. RABB i altres, *El hambre en la historia*, Madrid, 1990, pp.1-5.

3. William W. MURDOCH, *La pobreza de las Naciones. La economía política del hambre y de la población*, México, 1984.

4. Marcel LACHIVER, *Les années de misère. La famine au temps du Grand Roi*, París, 1991.

5. Toni Oller Castelló, «La atención institucional de la marginación en la Cataluña moderna: La casa dels Infants Orfes y una aproximación a la criminalidad», *Pedralbes*, núm. 5. Barcelona, 1985, pp. 81-96. Bronislaw GEREMEK, *La piedad y la horca. Historia de la miseria y de la caridad en Europa*, Barcelona, 1989 (hi ha reedició de 1997), pp. 244, 266.

6. A tall d'exemple, a la bona recopilació *El hombre barroco*, dirigida per Rosario VILLARI, Madrid, 1993, malgrat haver-hi 12 capítols i recollir 11 estaments i/o activitats socials, trobem a faltar-ne un de dedicat als «pobres»; tampoc hi estan referenciats al capítol dedicat als burgesos (pp. 375-399, de James S. AMELANG), ja que per extensió dels contrastos de la vida a la ciutat hi podrien figurar. Stuart WOOLF, *Los pobres en la Europa Moderna*, Barcelona, 1989, pp. 60-63, considera els pobres com una categoria social diferenciable tot i que fluctuant.

els seus béns i/o no podien sustentar-se i que amagaven la seva condició—; *els rodamons, les prostitutes, els gitanos...* Aquesta multiplicitat social comporta que no sempre es diferenciï les tipologies⁷ diverses en què sota el terme genèric de pobres s'agrupaven els miserables, els desposseïts, els desamparats, etc., tots aquells la vida dels quals anava unida a l'escassetat i a la necessitat.

Cal destacar dins dels grups marginats *els gitanos*,⁸ per ser poc esmentats als estudis generals sobre pobresa. En especial les dones exercien la mendicitat i l'endevinació de les cartes o al palmell de la mà. Els gitanos vivien en nomadisme, tenien relacions de parentiu molt cohesionades, diferent visió de la vida, despreciaven els costums comuns, les normes morals i la societat no gitana, per això es marginaven i els marginaven socialment. Van ser sovint acusats de lladres i de bruixeria i es van imposar mesures per integrar-los socialment o bé expulsar-los. La Pragmàtica de 1499 dels Reis Catòlics, donada a Medina del Campo, els obligava a transformar-se en camperols en 60 dies. Aquesta mesura va comportar deixar-los fora de la llei i la consegüent insubmissió del grup⁹ va obligar a endurir les disposicions en contra seu. El 1572, poc abans de la batalla de Lepant, a causa de la necessitat d'homes per les galeres es va pensar en ells. Existien dos objectius: acabar amb el seu nomadisme i la manera de viure, a més de cobrir les necessitats de la flota de guerra al Mediterrani. L'intent fou infructuós ja que no aconseguiren que cambiessin l'estil de viure.¹⁰ Al 1619, Felip III va manar expulsar tots aquells gitanos que no exercissin un ofici i els prohibí bona part dels seus costums —vestit, nom i llengua de gitanos, etc.—; i al 1633, Felip IV va completar les disposicions anteriors que van ser codificades i reiterades novament l'any 1695 per Carles II.¹¹

LA CIUTAT I EL CAMP UNITS PER LA POBRESA

Europa ha tingut increments demogràfics que en moments de crisi alimentària —males collites— i d'augment de preus provocaven l'endeutament dels camperols. Aquests, per fugir de la fam, de la pesta o dels pillatges militars, abandonaven les terres i, juntament a altres grups socials marginats, es dirigien a les ciutats.¹² Els nuclis urbans esdevenien focus permanents d'atracció per aquestes paupèrrimes capes socials¹³ ja que possibilitaven el fet de subsistir, però, alhora, eren en ocasions motiu de desestabilització de l'ordre urbà.¹⁴

Els viatgers explicaven els nombrosos mendicants que arribaven a Londres, on les mesures més dures van instaurar-se amb l'*Act of Settlement* de 1622 que rigorosament van obligar a fer declaracions de residència, estrictes controls, fins a ser expulsats els nouvinguts. Amb aquestes exigències es va afavorir el vagabundejar i el pauperisme. A finals del segle XVII apareixen a Anglaterra les cases de treball municipals, les *Workhouses*. La primera fou creada a Bristol i altres ciutats van seguir-ne l'exemple: Worcester, Hull, Exeter, Plymouth,

7. Vegeu la tipologia de la pobresa a Elena MAZA ZORRILLA, *Pobresa y asistencia social en España, siglos XVI al XX. Aproximación histórica*, Valladolid, 1987, pp. 14-35.

8. María Helena SÁNCHEZ ORTEGA, *Documentación selecta sobre la situación de los gitanos españoles en el siglo XVIII*, Madrid, 1977. Ídem, *Los gitanos españoles. La época borbónica*, Madrid, 1977.

9. Juan BENEYTO, *Historia social de España y de hispanoamérica*, Madrid, 1961, pp. 210-211.

10. Manuel FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, *La sociedad española en el siglo de oro*, Madrid, 1989 (2ª edició) (2 toms), tom. 1, pp. 218-220.

11. Alejandro VARGAS GONZÁLEZ, «Los gitanos en la Catalunya del siglo XVIII: El censo de 1746», *Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. 1, pp. 91-99.

12. Woolf (1989: 19-20), en concret pel cas d'Itàlia, pp. 65-68.

13. Claude LARQUIÉ, «Un estudio cuantitativo de la pobreza: los madrileños y la muerte en el siglo XVII», *Hispania*, núm. 146, Madrid, 1980, p. 590, destaca com els pobres a parròquies com la de Santiago, eren un 58,46% dels habitants a finals del segle XVII i Bartolomé BENNASSAR, *Valladolid en el Siglo de Oro (XVI)*, Valladolid, 1983, p. 404, va estudiar el mateix fet referent a Valladolid un segle abans i va arribar a resultats similars, cit. per Toni OLLER CASTELLÓ, «La atención institucional de la marginación en la Cataluña moderna: La casa dels Infants Orfes y una aproximación a la criminalidad», *Pedralbes*, núm. 5, Barcelona, 1985, pp. 81-97.

14. Francisco de Quevedo y Villegas (1580-1645, poeta i prosista castellà) dubtava que pogués anomenar-se poble a la gent que «yace en rematada pobreza» i com a polític astut els veia com una massa perillosa «porque la multitud hambrienta no sabe temer ni teme», cit. per Beneyto (1961: 212).

Norwich, etc. En principi, la reclusió dels pobres no era obligatòria, però no podien gaudir dels ajuts que es distribuïen i la mendicitat estava prohibida.¹⁵

El desig de recloure els pobres va ser molt present a França, en especial per la *Compagnie du Saint-Sacrement* que en concret va fundar el famós *Hôpital général* de París l'any 1656. I molt abans, el 1614, s'havia creat a Lió per l'*Aumône générale ou Charité* un hospital general que va tenir una llarga vida. Aquesta institució era presentada com un model a seguir i la reclusió de pobres va constituir la doctrina oficial de l'assistència als regnats de Lluís XIII i de Lluís XIV.¹⁶ En la mateixa línia es desenvolupava a l'Europa reformada - com la catòlica - la creació d'hospitals a Amsterdam, La Haia, Haarlem i els Països Baixos catòlics imitaven aquests centres. L'any 1621 es va crear a Brussel·les un *Tuchthuys* on els pobres treballaven el drap.¹⁷ A més del caràcter moral del treball, cal destacar a l'Europa mercantilista, el fet de propugnar un treball obligatori com a generador de riquesa econòmica i per construir una economia nacional.¹⁸

A tall indicatiu de les dimensions del problema de la pobresa -però sense valor estadístic-, podem esmentar a Cristóbal Pérez de Herrera que, en els seus memorials, considerava que a Espanya hi havia 150.000 mendicants, a l'any 1608 mig milió i el 1617 un milió de rodamons.¹⁹

A la Corona de Castella sobresortia la figura del *pícaro*, sense residència fixa, preferia l'aventura al treball, era una persona descarada, entremaliada i bufona. Aquest drogo va donar origen al gènere literari, ben conegut, de la *picaresca*²⁰ que es caracteritzava per una certa maldat i tenia certa gràcia. També la pobresa i l'ociositat han estat recollides per diverses literatures europees.²¹ El *pícaro* castellà fugia del treball, volia viure sense treballar, malgrat malviure, «*que más quiere berzas sin trabajar que capones y gallinas trabajando*».²² Front al *pícaro* individual a Catalunya estava el bandoler, vinculat a la criminalitat. Els bandolers actuaven en grup i tenien una altra base i diferent actuació social. Aquests es movien en grups reduïts que feien activitats armades, seguïen un bàndol o bandositat. Les seves actuacions podien ser assaltar camins i actuar indiscriminadament, però als segles XVI i XVII eren producte de la guerra privada (senyors feudataris) i lluites entre bàndols. Algunes quadrilles actuaven com malfactors i atacaven poblacions; alhora hi havia un bandolerisme producte de la misèria social i de la adversitat econòmica.²³

Barcelona com a principal ciutat de Catalunya era una gran concentració urbana per la qual cosa mendicants i rodamons freqüentaven la ciutat buscant l'aliment i l'aixopluc indispensables. A aquests, s'hi han d'afegir els pobres de la ciutat, tots ells formaven un conjunt de població marginada. Els barcelonins, igual que a d'altres indrets, van debatre la seva obligació com a cristians: donar aliment, treball i alhora impedir la concentració d'aquella turba humana que s'instal·lava a la ciutat. Per tant, van buscar diverses opcions i solucions per articular l'ajut: recloure'ls, integrar-los i/o expulsar-los. Van ser les autoritats de la ciutat -els consellers i el seu òrgan representatiu, el Consell de Cent-, els encarregats d'aquestes funcions. Ho feien de diverses maneres: confinant una política social, legislant,

15. Jean-Pierre GUTTON, *La société et les pauvres en Europe XVe-XVIIIe siècles*, Paris, 1974, pp. 123-124, 127. Per a la política estatal anglesa vegeu GEREMEK (1989: 168-169).

16. GUTTON (1974: 128-130, 151).

17. GUTTON (1974: 126-127).

18. GUTTON (1974: 133-134). Pedro FERNÁNDEZ NAVARRETE, *Conservación de Monarquías (1619?)*, pp. 542-543, cit. per Carmen LÓPEZ ALONSO, «La asistencia social en la España del Antiguo Régimen» dins *Historia de la acción social pública en España. Beneficencia y Previsión*, Madrid, 1990, p. 41.

19. GEREMEK (1989: 171-172).

20. Les novel·les picaresques són narracions autobiogràfiques d'un *pícaro*, maltractat per la vida, un marginat social, per la qual cosa fa un retrat satíric, irònic, mordaç i pessimista quasi sempre. El *pícaro* serveix a diferents usos i recorre diverses ciutats o països narrant les pròpies aventures. José Antonio MARAVALL, *La literatura picaresca desde la historia social (siglos XVI-XVII)*, Madrid, 1986.

21. Bronislaw GEREMEK, *La Estirpe de Caín la imagen de los vagabundos y de los pobres en las literaturas europeas de los siglos XV al XVII*, Madrid, 1991. I també la representació dels pobres a l'art, a GUTTON (1974: 131-132, 142).

22. *Lazarillo de Tormes* (1554), cit. per Juan BENEYTO, *Historia social de España y de hispanoamérica*, Madrid, 1961, p. 209.

23. Joan REGIÀ, *El bandolerisme català del Barroc*, Barcelona, 1966 (2ª edició). Xavier TORRES SANS, *Els bandolers (segles XVI-XVII)*, Vic, 1991 i *Nyerros i Cadells: Bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, 1993.

creant les institucions necessàries on acollir-los i buscant els ajuts econòmics per mantenir-los. Al segle XVII, el municipi se'n va voler fer càrrec, gràcies a les caritats d'alguns particulars i també dels eclesiàstics.²⁴

La situació de la marginació social a Barcelona és molt remota, però amb una categoria temporal més propera podem rastrear unes similituds molt concretes a l'època medieval.²⁵ Al segle XVII prendria un caràcter més col·lectiu, de tal manera que la institució municipal s'implicà més en organitzar una trama assistencial que, amb noves formes, perduraria en la societat del segle XVIII amb el desenvolupament de l'Estat benefactor.²⁶ Segons Woolf, arreu d'Europa, la iniciativa municipal va afegir-se, més que no pas substituir a les primeres fundacions medievals, per tant, no es va produir una brusca transformació en la manera de tractar la pobresa de l'època medieval a la moderna.²⁷ Per Geremek, les primeres mesures assistencials europees del segle XVI responien a una especial conjuntura de crisi socioeconòmica i la laïcització total o parcial de les institucions assistencials van topar amb l'oposició de l'Església, que defensava les tradicionals prerrogatives que tenia i també els seus béns, alhora que els rics es resistien a col·laborar-hi.²⁸ Però, també hem de tenir en consideració la voluntat i el costum d'exercir directament la caritat. Els centres assistencials de la marginació social a Barcelona estaven ubicats al Raval, és a dir, la zona urbana més indigent, allunyada del centre de la ciutat, amb una voluntat de deixar separades les malalties, els contagis, la pobresa, els delinqüents i els aldarulls socials que podien ocasionar.²⁹ A més, també podia existir la voluntat d'ocultació dels marginats socials. Les institucions d'acollida eren anomenades indistintament Hospital o Casa i les més importants foren les següents:

La Casa del Retir o de les Penedides de la Congregació de Ntra. Sra. de l'Esperança, on es recollien les prostitutes. El Consell de Cent va patrocinar i protegir la *Casa de les Repenedides* (després serà el convent de Sta. Maria Magdalena) i la de les *Egipcíaques* que eren institucions de tipus religiós, on s'acollien les prostitutes suposadament penedides. Poques informacions disposem de l'evolució i del funcionament d'aquestes institucions.³⁰

La Casa dels Infants Orfes. Fou fundada el 1370 per un benefactor, el ciutadà Guillem de Pou. Allí s'albergaven els nens i les nenes il·legítims, d'edats compreses entre els 7 i els 12 anys. Eren procedents de famílies que havien mort els seus pares i la Casa els acollia.³¹ També s'ha constatat que alguns nens foren internats fugint de la pesta i per la pobresa extrema de les seves llars. Va tenir un total de 1.000 orfes des de la segona meitat del segle XVI i tot el segle XVII. El bisbat de Barcelona tenia la titularitat d'aquest centre.³²

24. Pedro FATJÓ GÓMEZ, «La beneficència eclesiàstica en la Barcelona del XVII: La Pía Almoina, 1655-1669», *Pedralbes*, núm. 4, Barcelona, 1984, pp. 353-362. *Idem*. «La catedral de Barcelona i la Visita Apostòlica de 1661-1663», *Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. 2, pp. 463-469.

25. Manuel RIU (dir.), *La pobresa i la assistència a los pobres en la Cataluña Medieval*, Barcelona, 1980-1982, 2 vols., vegeu en concret, Carme BATLLE I GALLART-Montserrat CASAS I NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)», vol. 1, pp. 117-190, i Carme BATLLE I GALLART, *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval (segle XIII)*, Barcelona 1987.

26. Per a la ciutat de Barcelona al segle XVIII, vegeu Josep IGLESÍAS, «Relación general de el vezindario de el Principado de Catalunya de 1718» a *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, Barcelona, 1974, vol. I. Per a un àmbit més general, vegeu Antonio RUMEU DE ARMAS, *Historia de la prevision de la asistencia social en España en la edad moderna*, Madrid, 1956, M. JIMÉNEZ SALAS, *Historia de la asistencia social en España en la Edad Moderna*, Madrid, 1958, i Rosa María PÉREZ ESTÉVEZ, *El problema de los vagos en la España del siglo XVIII*, Madrid, 1976.

27. WOOLF (1989: 34).

28. Les primeres ordenances per prohibir la mendicitat i centralitzar l'assistència als pobres van fer-se l'any 1522 a Nuremberg, el 1523 a Estrasburg i el 1525 a Leper on les seves disposicions serien un model per a altres poblacions. GEREMEK (1989: 18-19, 36, 87, 137, 195).

29. GUTTON (1974: 138-140) qüestiona les revoltes dels pobres i considera més que probable que siguin una persistència d'idees antigues i tradicionals sobre els pobres i la pobresa.

30. Vegeu Marta JOVÉ CAMPMAJÓ-Helena KIRCHNER I GRANELL, «Captaires, prostitutes i rodamons. Barcelona 1600-1640», *Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. 1, pp. 471-478.

31. Biblioteca de Catalunya, *Fullet Bonsoms*, núm. 5420 [1627].

32. Alejandro VARGAS GONZÁLEZ, «La beneficència infantil en la Barcelona del siglo XVIII. El Hospital de Nuestra Señora dels Nens Orfens», *Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. 1, pp. 627-633. Toni OLLER CASTELLÓ, «La atenció institucional de la marginació en la Edad Moderna», a *La història i els joves historiadors catalans*, Barcelona, 1986, pp. 273-281. *Idem*. (1985: 81-96). No compartim el concepte de considerar els hospitals com «fàbriques de la

L'Hospital General de la Santa Creu i Casa de Convalescència. Els laics i els religiosos havien fundat petits hospitals dotats de censals i rendes per a la seva sustentació i des de l'any 1401 amb aquesta nova institució van quedar unificats tots els hospitals de Barcelona. Era una institució que realitzava allora les funcions sanitàries i les funcions d'orfenat. Van quedar fusionats l'Hospital d'en Colom, d'en Marcús, d'en Vilar, de Santa Eulàlia del Camp i de Sant Llàtzer o de Malats Mesells (alberg de leprosos des del segle XII).³³ A les darreries del segle XVI fins al final del segle XIX, es van crear al seu voltant institucions i serveis hospitalaris i sanitaris vinculats a l'ensenyament, al guariment i a la convalescència de malalts³⁴.

L'Hospital de Ntra. Sra. de la Misericòrdia. Fou fundat per deliberació del *Consell de Cent* l'any 1583 i responia a la nova política assistencial que s'estenia per tot Europa des de principi del segle XVI.³⁵ S'havia de recollir tots els pobres de la ciutat: els homes, les dones, els nens i les nenes.³⁶ Estava al costat de la Casa dels Infants Orfes, a l'edifici anomenat la Casa dels Àngels, a la plaça del mateix nom i situada fora dels murs de la ciutat. Entre els anys 1585 i 1586 es va traslladar a un nou edifici al carrer dels Elisabets, on encara hi perdura.³⁷ El manteniment econòmic de la Casa de Misericòrdia fou possible per les dotacions de l'erari municipal, de la caritat cristiana dels particulars, de la Generalitat i de les diverses activitats laborals que es realitzaven.³⁸

Totes les institucions esmentades van ser polifacètiques, acollien pobres, orfes, rodmons, malalts, prostitutes, etc. Eren correccionals, però allora a través del taller i de la incorporació laboral a la societat, van ser importants centres de reinserció social.

LES ORDENANCES BARCELONINES DEL SEGLE XVII

No ens hem proposat fer un estudi de la pobresa només en base a les ordenances. La llei «*se obedece, pero no se cumple*»³⁹ era la màxima comuna a l'edat moderna peninsular, tal com ens explica Beneyto, quan sobre les institucions administratives privaven les estructures socials. A més, segons Woolf, fins ben entrat el segle XIX, més del 70 per 100 de la població era rural, per tant, les dades dels pobres rurals, si en disposéssim de suficients serien molt importants, però hem de recórrer a les fonts municipals que eren l'exponent dels acords burocràtics de les ciutats i que definien els codis de comportament cap als pobres mitjançant la cultura urbana.⁴⁰ Malgrat tot això, l'estudi de la legislació local ens pot ajudar a analitzar aquesta cultura urbana, l'ordenació social i, així, posteriorment podrem fer múltiples comparacions: la política social, l'aplicació de les ordenances, el seu rigor, la durada de les mesures, la conculcació i la modificació de normatives, les diferències entre diferents localitats, etc. Però el nostre treball no ha estat tan ambiciós i per aquesta comunicació hem fet una aproximació, per la qual cosa hem analitzat algunes ordenances de la ciutat de

mort» (OLLER CASTELLÓ, 1985: 89); si més no, s'hauria de matisar més, ja que en el context general de la ciutat, la mortalitat era molt elevada, cfs. José Luis BETRÁN, *La peste en la Barcelona de los Austrias*, Lleida, 1996, p. 192: [de Barcelona] «*Si admitimos que el número de habitantes a lo largo de estos doscientos años pudo oscilar entre 28.000 y 40.000 personas –en su punto más alto–, con una mortalidad ordinaria en torno al 40 por mil, el número de defunciones anuales oscilaba entre las 1.100 y las 1.600, sin tener en cuenta las que tenían lugar dentro de los hospitales y casas de misericordias*».

33. Aurora PÉREZ SANTAMARÍA, «El hospital de San Lázaro o Casa dels Malalts Mesells», dins *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval*, Barcelona, 1980-1982, vol. 1, pp. 77-116.

34. Felio A. VILARRUBIAS, *Noticia histórico-arquitectónica de los edificios del antiguo Hospital de la Santa Cruz y Casa de Convalecencia de San Pablo de la ciudad de Barcelona (1401-1928)*, Barcelona, 1969. Josep DANON, *Visió històrica de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona*, Barcelona, 1978. Teresa Mª VINYOL i VIDAL-Margarida GONZÁLEZ BETLINSKI, *Els infants abandonats a les portes de l'Hospital de Barcelona (1426-1439)*, dins *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña Medieval*, Barcelona, 1980-1982, vol. 2, pp. 191-285. Rosa M. GARCIA i DOMÈNECH, *La Casa de Convalescència (1629-1680)*, Barcelona, 1995, pp. 15-17, explica que hi ha «confusionisme en la identificació de cada un d'ells» [els cinc hospitals fusionats].

35. Montserrat CARBONELL i ESTELLER, *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Vic, 1997, p. 65.

36. Bartolomé Bennassar va destacar com «el severo flamenco Henry Cock alabó en gran medida la gestión del establecimiento catalán fundado para toda clase de pobres», cit. per OLLER CASTELLÓ (1986: 273-281).

37. CARBONELL i ESTELLER (1997: 66-67).

38. OLLER CASTELLÓ (1986 : 273-281).

39. BENEYTO (1961: 9).

40. WOOLF (1989: 17-18, 34-35).

Barcelona del segle XVII i la seva defensa i difusió a l'obra de Gaspar Sala i Berart.

Com ja hem esmentat, la trama assistencial de Barcelona tenia una estructura complexa, els ciutadans es debatien entre els que s'oposaven a la intervenció institucional i el fet de destinar capitals municipals per a obres d'assistència social i l'excés de sol·licituds. Per aquest darrer motiu van imposar que les obres de beneficència només podien presentar-se un dia determinat de l'any: el 25 de novembre, festivitat de Santa Caterina. Però malgrat aquesta disposició, com molts edificis i obres socials estaven a càrrec del municipi, van prosseguir les peticions fora d'aquesta data.⁴¹ A més dels consellers, el virrei també feia, crides contra *vagabundos, brivons y belitres*, per altra banda Joan Sentís, bisbe de Barcelona, en va manar pregonar el 17 i 18 d'abril de 1625. Els donava tres dies per sortir de la ciutat. Tanmateix, ho justificava: se'ls acusava que, amb el pretext de no trobar feina, procuraven que altres no en trobessin tot demanant salaris exorbitants —els que volien treballar amb molta facilitat en trobarien a un *just y rahonable preu*— i, a més, feien robatoris i delictes contra la *quietut pública*. Alhora es prohibia el joc els dies feiners i als festius fins al migdia. També es va reconèixer negligència a l'execució d'ordres i va establir-se que si els oficials no eren diligents, serien castigats amb 25 lliures o més. Els pobres lícits d'acaptar —homes i dones vells, impedits i els que no podien treballar—, havien de fer-ho amb una llicència dels administradors de l'Hospital de la Misericòrdia i amb el senyal donat per aquests. Tots els pobres s'havien d'acollir per menjar i per dormir a l'esmentat Hospital, on serien ben rebuts, cuidats i viurien cristianament. S'imposaven penes de desterrament o ser assotats a les persones —hostalers, taverners i altres— que els donessin alberg. També es feia menció especial a les dones pobres que estaven en *botigues* i que podien dedicar-se al treball. Aquestes havien d'entrar al servei d'altres persones; en cas contrari serien castigades amb el desterrament de la ciutat per 5 anys o altres penes.⁴²

A principi d'octubre de l'any 1633 van esdevenir robatoris a Barcelona per la zona de la Creu Coberta i rodalies, per la qual cosa el virrei es va dirigir al Consell de Cent perquè hi posés remei. També va destacar que hi havien moltes «dones cantoneres y altres de mala vida», molt joves, així com molts acaptadors i *lladronets*, malgrat que la Règia Cort n'havia desterrat i enviat a Itàlia.⁴³ El Consell va respondre que els oficials reials tenien *fluxetat* en executar les crides de la ciutat en aquests assumptes. Aleshores, el municipi va replantejar-se les ordinacions referents a aquests temes.⁴⁴ Al Consell de Cent del 25 d'octubre de 1633 es va presentar un *Memorial* per debatre⁴⁵ la qüestió que ordenava que al cap de 8 dies de publicar-se les ordenances municipals, no fos lícit ni permés que cap home, dona, nen o nena pogués acaptar a la ciutat ni als suburbis, sota pena de ser assotat dins de l'Hospital de Ntra. Sra. de la Misericòrdia, amb coneixement dels administradors. Cap pelegri podia acaptar més de 3 dies continus a la ciutat i al terme amb coneixement del bisbe. A l'Hospital municipal centralitzarien i canalitzarien l'acolliment dels marginats i els esforços per a integrar-los socialment; per això les ordenances establien el següent⁴⁶: 1. Els recollits havien d'aprendre un ofici i se'ls assignaria un amo perquè poguessin ensenyar-los degudament. 2. Els administradors haurien de nomenar un predicador per ensenyar-los la doctrina cristiana i havien de treballar homes i dones. 3. Aquells que fossin vells, inhàbils o impossibilitats serien alimentats per l'Hospital, però estarien separats dels altres. 4. Es crearia una Comissió de

41. Núria FLORENSA I SOLER, *El Consell de Cent. Barcelona a la guerra dels Segadors*, Barcelona, 1996, pp. 416-419.

42. M. GONZÁLEZ Y SUGRAÑES, *Mendicidad y beneficencia en Barcelona*, Barcelona, 1903, pp. 27-32.

43. A[rxiu], H[istòric] C[iutat] de B[arcelona], *Deliberacions* (1633: 210-210v.).

44. GONZÁLEZ I SUGRAÑES (1903: 33) deia que l'ambaixada del virrei era de reprotxe al municipi i que aquest «pareciole muy bien la advertencia y la ha rebuda amb molt gran gust» i que revisaria les ordinacions, però va ometre la conclusió del Consell: va considerar que eren els oficials reials els que no feien la seva feina. AHCB, *Deliberacions* (1633: 211).

45. AHCB, *Deliberacions* (1633: 223v.-225). L'ordinació de l'any 1584 per recloure tots els pobres a l'Hospital de Ntra. Sra. de la Misericòrdia no era tant punitiva com la de 1633, cfs. GONZÁLEZ I SUGRAÑES (1903: 76-80).

46. AHCB, *Deliberacions*, 1633, *Memorial* insertat entre el foli 224 i 225. Utilitzem aquesta font si no indiquem el contrari. Per fer la nostra exposició hem seguit el mateix ordre legislatiu. El *Memorial* està transcrit a la nostra tesi doctoral: *El Consell de Cent: de la resistència a la guerra contra Castella (1632-1641)*, Universitat de Barcelona, 1993, vol. 2, apèndix documental núm. 3, pp. 558-562.

trenta-dues persones que juntament amb els administradors de l'Hospital tenien l'obligació de recollir els pobres que acaptessin i havien de portar-los a la Misericòrdia. Aquest recolliment, també el trobem a Madrid, on la noblesa va crear l'any 1620 la *Hermandad del Refugio*, que una de les seves funcions més assistencial i caritativa era fer una ronda nocturna per recollir els pobres.⁴⁷ 5. La ciutat seria dividida en quatre quaters⁴⁸ i vigilada per la Comissió i els administradors. Les dones de mala vida i fama que tinguessin al seu servei una jove criada, a fi que no es *perdés* se l'havia de recollir a la Misericòrdia. 6. Els nens i nenes que no acaptessin, però que vagabundegessin per la ciutat i que fossin orfes també se'ls recolliria i se'ls posaria a treballar com la resta de pobres; a més se'ls buscaria un amo perquè treballessin. També es prohibia acaptar els estudiants a la ciutat i als suburbis, castigant-los amb penes. Els que estudiaven i que anaven a la Universitat, però que tenien necessitat, havien de portar una fe del rector de la Universitat i del mestre conforme assistien a les seves classes. A l'esmentada fe havia de constar la seva situació: d'aquesta manera podrien anar a la Misericòrdia per menjar i ho farien separatament de la resta de pobres. Per sustentar els pobres de l'Hospital, s'elegiria la Comissió de trenta-dues persones de bona vida i fama de tots els estaments. Cada vuit persones tindrien al seu càrrec un quarter de la ciutat i s'encarregarien del següent: 1. Les vuit persones havien d'anar a cada casa, del quarter assignat. Comunicarien als ciutadans la resolució que havia adoptat el Consell de Cent conforme s'havien de recollir els pobres i una vegada a la setmana anirien a les seves cases per demanar caritat. Se'ls havia d'explicar el benefici i la utilitat que representava per a la ciutat aquella obra, ja que a més de caritat s'evitarien tants pecats i ofenses a Déu que cometien els ociosos i rodmons a causa de l'almoina. I també havien d'induir als ciutadans que «allarguen les mans y nos cansen en fer caritats en cosa que tant importa». 2. La col·lecta per les cases l'havien de fer en grups de dues persones dins d'un districte i només un cop a la setmana. 3. Que les vuit persones del quarter serien escollides i nomenades d'entre els seus habitants, amb la finalitat que no haguessin d'anar lluny per portar els diners de la qüestació. 4. S'havia de saber l'estat de la col·lecta, tant si deixaven de donar-ne els habitants o bé deixaven d'anar-hi els qüestors. Per això, aquestes vuit persones havien de subdividir el seu quarter en quatre quaters més, perquè amb més facilitat tots els que recaptaven poguessin lliurar els diners. 5. Les dues persones que s'encarregaven del quarter havien de tenir un llibre o quadern per anotar el nom dels qüestors i els diners que recaptarien a la setmana. D'aquesta manera es podria saber si els qüestors hi anaven, quants diners recaptaven i si alguna casa deixava de fer caritat. 6. Un cop reunits els diners de les caritats recollides per les vuit persones, aquestes o dues d'elles els havien de remetre als administradors de l'Hospital de la Misericòrdia i el lliurament es faria cada 15 dies o bé com establissin els administradors del Centre. 7. Les vuit persones s'havien de trobar una vegada a mes amb un dels administradors i en el lloc que ell proposés. Es farien relacions de les incidències del quarter: si algunes cases deixaven de donar, si algun qüestor s'havia mort o estava malalt o per alguna causa deixava de fer el seu treball. S'anotaria en un paper tot seguit i es posaria remei nomenant unes altres persones. Tots plegats anirien a la casa dels qui no col·laboraven per tal de persuadir-los i exhortar-los amb *amoroses paraules* de la necessitat que tenia l'Hospital de la seva ajuda; a més que la col·lecta era un servei de Déu i que tindrien remuneració no només en l'altra vida, sinó en la present, a *les coses temporals*. 8. L'Hospital de la Misericòrdia havia de dividir els homes i les dones en llocs separats, encarregant-se'n els administradors i la Comissió. 9. Els nous consellers havien d'obligar-los el dia que prestaven el jurament del seu càrrec⁴⁹ i, en aquells moments els que ja l'havien jurat, que complirien i farien complir les esmentades ordenances.

47. Carmen LÓPEZ ALONSO, «La asistencia social en la España del Antiguo Régimen», dins *Historia de la acción social pública en España. Beneficencia y Previsión*, Madrid, 1990, p. 50.

48. Els quaters eren: el de St. Miquel, el de St. Pere, el del Pi i el de Sta Maria. AHCB, *Deliberacions* (1633: 232).

49. FLORENÇA I SOLER (1996: 211-213).

1. També s'advertia que la primera vegada que anessin per les cases, es portés algun religiós per exhortar que *allarguessin la mà* quan es fes la col·lecta cada setmana. 2. Que les trenta-dues persones de la Comissió es nomenessin de la manera que ho feia la ciutat, amb una durada del càrrec de dos anys. 3. Que aquestes persones s'havien de reunir a la Casa de la Ciutat, tres cops a l'any sempre que ho consideressin convenient els administradors de l'Hospital. 4. La Comissió havia de servir dos anys, però alguns dies abans de finalitzar el termini s'havien d'ajuntar i fer el nomenament de 16 noves persones amb l'opció de repetir en el càrrec unes altres 16 persones que tinguessin devoció de quedar-se. A més de les que havien de romandre, podien quedar-se altres que també desitgessin confirmar-se al càrrec. 5. Els consellers havien de fer un consell dos cops l'any i fer una relació de les col·lectes i de tot allò que convingués per a la bona administració de l'Hospital. Un d'aquests consells s'havia de realitzar la segona setmana de quaresma. 6. Es suggeria que es fes una ambaixada al bisbe i Capítol per si volien assenyalar algunes coses sobre aquestes qüestions. A més, que supliquessin al bisbe que s'abstingués de donar llicències per mendicar i col·lectar a la ciutat i suburbis. 7. A més, que es comunicués als priors dels convents perquè fessin caritats a l'Hospital, en la mesura que acostumaven a donar a les seves portes, ja que no tindrien pobres que anessin als seus monestirs per demanar almoïna. També s'ordenava que per evitar l'ociositat de la ciutat i els suburbis, fossin expulsats els rodmons i els bergants causants de nombrosos mals com robatoris, homicidis i altres pecats. Que tots ells serien expulsats en el termini de 8 dies, comptabilitzats des de la data de publicació de l'ordenança. Si transcorregut aquest termini eren vistos més d'un cop a la ciutat i al seu territori, incorrerien *ipso facto* en la pena de ser assotats o de romandre a galeres durant 5 anys. Es declaraven rodmons o bergants tots aquells que vivien sense estar amb amo, o no vivien del seu treball o de la seva hisenda i passejaven per la ciutat i el seu territori. També a l'*Hôpital général* de París tenien guàrdies especials per detenir els mendicants i rodmons. La mendicitat era castigada amb assots i els reincidents amb la deportació a galeres.⁵⁰

El *Memorial* fou aprovat en el Consell de Cent,⁵¹ publicat a viva veu quatre dies després com ordinació municipal⁵² i també imprès⁵³ per distribuir-lo profusament per la ciutat.⁵⁴ Podem deduir que l'aplicació de l'ordinació va ser contundent un cop publicada la disposició, però amb el temps va anar perdent vigència ja que es farien ordenances per recollir els mendicants els anys 1641, 1642, 1653, 1666, 1667, 1670, 1673, 1685 i 1686, malgrat l'obligació que calia fer-ho bisetmanalment.⁵⁵ Aquest fet és equiparable a les reiterades disposicions castellanques sobre la mendicitat perquè tampoc es complien.⁵⁶ En el cas de Barcelona, també dubtem de la liquidesa econòmica per poder sustentar permanentment tots els marginats socials,⁵⁷ a més, del costum de viure al carrer que tenien alguns rodmons.

L'OBRA DE GASPÀR SALA I BERART

Enfront de la institucionalització assistencial, veus contràries arreu d'Europa s'oposaven a recloure els pobres, defensant la caritat lliure i gratuïta. En ocasions, la política oficial d'hostilitat i repressió dels captaires va ser sabotejada per la solidaritat popular amb els mendicants.⁵⁸ A Barcelona ordenaven el recolliment dels pobres els administradors de

50. GEREMEK (1989: 241).

51. AHCB, *Deliberacions* (1633: 223v.-224).

52. AHCB, *Registre d'Ordinacions* (1633-1638: 31v.-35v.), l'ordinació presenta petits retocs en respecte al *Memorial*: s'omet alguna part organitzativa de la Comissió dels trenta-dos i les obligacions que tindrien els consellers. CARBONELL I ESTELLER (1997: 69-70) ha comentat una part de l'ordinació.

53. Biblioteca de Catalunya, *Fullet Bonsoms*, núm. 2543 [1633]. *Dietari del Antich Consell Barceloní*, vol. 11, Barcelona, 1907 [vol. XXVI, 1632-1636], «Apèndix setè», pp. 629-634.

54. Es van imprimir i repartir 1.250 exemplars. AHCB, *Deliberacions* (1633: 231).

55. Al juny de 1641 el Consell de Cent obligava als rodmons que romanguessin a Barcelona a servir sota la bandera de la ciutat o bé cinc anys remant a galera. AHCB, *Deliberacions* (1641: 233). Esteve GILBERT BRUNIQUER, *Rúbriques*, 5 vols., Barcelona, 1912-1916 [original del segle XVII], vol. 5, p. 53. GONZÁLEZ I SUGRAÑES (1903: 34-38, 86).

56. LÓPEZ ALONSO (1990: 38).

57. AHCB, *Deliberacions* (1633: 224).

58. WOOLF (1989: 34).

l'Hospital de Ntra. Sra. de la Misericòrdia, els quals estaven acompanyats per diversos oficials del veguer i del batlle, a fi d'evitar enfrontaments amb la població, ja que en algunes ocasions havien donat suport als pobres, tot protestant que se'ls reclogués.⁵⁹ A Escòcia els pobres no van ser reclusos, només es va reglamentar la mendicitat i els hospitals generals francesos van ser molt criticats, des de 1670, aduint que la mendicitat i el vagabundejar no havia disminuït amb la seva creació.⁶⁰

La polèmica tenia un caràcter molt general i havia arrencat amb força a mitjan segle XVI. L'humanista Joan Lluís Vives a l'obra *De subventione pauperum* (1525), encarregada pel prefecte de Bruges, va trencar els models tradicionals⁶¹ sobre la pobresa, va defensar la intervenció institucional sobre els pobres i ho va plantejar com una necessitat de justícia social.⁶² A Castella es va desenvolupar amb ímpetu aquesta polèmica arran de la nova ordinació sobre control i limitació de la mendicitat, aprovada pel Consell Reial l'any 1540 i va ser defensada pels posicionaments diferents de Domingo de Soto i de Juan de Robles.⁶³ El dominic Soto era partidari dels costums tradicionals sobre la mendicitat, del dret d'acaptar, rebutjava els controls, les restriccions i ho demostrava amb les lleis civils i l'Evangelí. Diferentment, el benedictí Robles se li oposava defensant la intervenció pública i el recolliment dels mendicants. L'any 1569 va promoure's a Barcelona la voluntat d'ajudar als necessitats i corregir el vici de l'ociositat, però també els barcelonins van tenir escrúpols de consciència. Aquest fet va provocar que els consellers acudissin al bisbe de la ciutat que va consultar molts teòlegs que van dictaminar sobre l'obligació de recollir i alimentar als pobres.⁶⁴ A partir de la total reclusió des de l'any 1633, les autoritats de Barcelona volien suprimir la mendicitat dels carrers i oposar-se als qui defensaven l'acapte lliure, per la qual cosa van divulgar els mals que l'almoïna i els rodavons podien causar a la societat. Amb aquesta finalitat la Comissió dels trenta-dos de l'Hospital de Ntra. Sra. de la Misericòrdia de Barcelona va encarregar a l'eclesiàstic Gaspar Sala i Berart un llibre: *Govern polítich de la Ciutat de Barcelona, per a sustentar los pobres, y evitar los vagamundos*.

Gaspar Sala i Berart era de l'orde de Sant Agustí. Nascut a Bujaraloz es va doctorar en teologia per la Universitat de Lleida. Posteriorment fou un dels ideòlegs més destacats de la revolució catalana i de la guerra de 1640 contra Felip IV de Castella. Sala va publicar *Govern polítich...* l'any 1636 i la va dedicar als consellers de Barcelona. L'obra d'encàrrec va tenir com a objectiu divulgar el posicionament ideològic municipal envers la pobresa i l'ociositat.⁶⁵ Al títol, el mot *vagamundos* té el seu origen en els pelegrins que venien de França a Catalunya, que temps enrere havien vingut per visitar Santiago i altres santuaris i molts d'ells procedien de la ciutat francesa *Bagamun* després nomenada *Tornay*.⁶⁶

59. GONZÁLEZ I SUGRAÑES (1903: 79).

60. GUTTON (1974: 136).

61. Ser pobre era una condició de gràcia, per la connotació religiosa de la pobresa de Crist i el seu elogi, però a partir de les revoltes socials del segle XIII va transformar-se aquesta visió i va créixer la preocupació pels desordres públics. WOOLF (1989:31-33). GEREMEK (1989: 30-31).

62. Joan Lluís VIVES, *Del socorro de los pobres [De subventione pauperum (1525)]*, Barcelona, 1992 [Alguns autors daten l'obra a l'any 1526].

63. Domingo de SOTO (Segovia 1495 - Salamanca 1560), dominic, confessor i teòleg de Carles I, va intervenir al Concili de Trento i va escriure *Deliberación en la causa de los pobres* (Salamanca, 1545). Juan de ROBLES (Medina del Campo [Valladolid] 1492 - Montserrat [Barcelona] 1572), benedictí, escrigué en rèplica a Soto: *De la orden que en algunos pueblos de España se ha puesto en la limosna; para remedio de los verdaderos pobres* (Salamanca, 1545) [de Juan de Medina]. Vegeu edició conjunta i recent: Madrid, 1965. A Catalunya, el canonge de la catedral d'Elna, Miquel de GIGINTA va escriure diverses obres entre 1579 i 1587 defensant la intervenció institucional per solucionar la pobresa. *Diccionario de historia eclesiástica de España*, Madrid, 1972-1975, 4 vols.

64. L'any 1573 es reiterava en el Consell de Cent la necessitat dels «minyons...moren molts uns de fret y altres de diverses malalties». GONZÁLEZ I SUGRAÑES (1903: 68-69).

65. CARBONELL I SALA (1997: 71) considera que Sala i Berart es presenta com un dels defensors més aferrissats de la reclusió dels pobres. Nosaltres considerem –tenint en compte la data de publicació de la seva obra– que era un defensor oficial –alhora, devia pensar igual– del posicionament i dels interessos del municipi barceloní: l'any 1640, també per encàrrec va escriure la coneguda *Proclamación católica* i en agraïment als serveis fets per a la ciutat van nomenar-lo catèdric de teologia de la Universitat de Barcelona. Vegeu FLORENSA I SOLER (1996: 575-578, 680).

66. Sebastián de COVARRUBIAS, *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* (ed. Martín de Riquer, Barcelona, 1943, p. 989) segons la impressió de 1611, cit. per MAZA ZORRILLA (1987: 14-16).

L'autor va fer una introducció històrica sobre l'antiguitat de Barcelona, va ressaltar les grandeses i les potestats de la ciutat. L'obra es divideix en cinc llibres dels quals destaquem els postulats següents: Tots els qui demanen almoïna per les portes es diuen pobres, però sense saber realment quins són veraders i quins no; per tant, conforme ensenyava Aristòtil «tota cosa ambigua, y duptosa primerament se ha de distingir». ⁶⁷ Una República no ha de permetre que col·lectin els rodamons sinó que han de treballar tots: «qui treballa és digne d'aliment, com lo ociós indigne d'ell». ⁶⁸ Sala diferenciava els pobres dels rodamons. Aquests quedaven vinculats a una sèrie de connotacions molt negatives força repetides a l'època i que portaven implícites en el seu nom. ⁶⁹ Els pobres formaven part de la societat organitzada i els rodamons estaven desarrelats i, per tant, encara més marginats ja que ningú s'hi vinculava. ⁷⁰ També identificava l'ociositat com un vici pernicios que el legislador i el governant havia de castigar rigorosament: «los que no fan alguna cosa, aprenen a fer mal». ⁷¹ A més, l'oci era considerat un pecat, estava en contra de la llei de Déu. Amb estil literari Sala explicava què feien els rodamons: quan es descarregaven els grans, al més petit descuit de l'amo, li robaven i el mateix feien quan arribava el bacallà. De tal manera, que s'explicava d'un patró o bé d'un capità de vaixell que va concertar amb ells, l'acord de donar-los dos quintars de bacallà perquè no li robessin ni el molestessin. Al mercat, els nens robaven els venedors i també en les bosses dels compradors. Feien berganteries robant a les vivendes: un pujava a la casa a demanar almoïna i si no hi havia ningú robava el que trobava i ho donava a qui estava esperant a baix. Altres tiraven pedres a les finestres dels pisos baixos, si no sortia ningú a veure què passava, aprofitant el descuit, entraven i robaven el que podien i ho lliuraven a qui vigilava fora. ⁷² Són exemples d'accions de *pícaros*, com les que podem trobar més àmpliament en les descripcions de la literatura *picaresca* castellana, que el nostre autor ho plantejava com una qüestió d'ordre públic i de la necessitat de garantir la seguretat urbana. D'acord amb el comú de l'època, ⁷³ en cap moment es plantejaven les causes socials i econòmiques que tenien sinó que presentava els fets com qüestions de delictes contra la propietat i la seva condemna. També sensibilitzava al públic sobre el problema de les donzelles «ques pot esperar de aquestes, que ab tanta llibertat anaven ahont los aparexia?». ⁷⁴ Així mateix, denunciava com alguns pares s'aprofitaven dels seus fills enviant-los a demanar almoïna i amb aquest subsidi ells no treballaven, s'ho gastaven i es jugaven els diners a les tavernes. Els nens, un cop grans, abandonaven els pares i el mal de tots ja estava fet: sorgien lladres, homicides i malfactors, que serien les persones que eren assotades i que anaven a galeres. ⁷⁵ Les denúncies de Sala en contra d'aquests pares també estaven recollides en les lleis de Castella, on estava prohibit que els pares portessin a nens majors de 5 anys a demanar almoïnes. Els infants, se'ls havia de posar amb persones per servir i a l'edat adequada els ensenyarien un ofici per poder-se mantenir. ⁷⁶

Sala esmenta el perill de motí que podrien fer els ociosos a Barcelona, ja que cada dia n'hi havia més i donava l'exemple del que van fer a Lió l'any 1529: com eren tants, els ciutadans no els pogueren aturar. ⁷⁷ Per tot el que exposava, Sala defensava que els pobres i rodamons

67. Gaspar SALA I BERART, *Govern polítich de la Ciutat de Barcelona, per a sustentar los pobres, y evitar los vagamundos*, Barcelona, 1636, Llibre 1, p. 1.

68. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 2).

69. Joan Lluís VIVES, *Del socorro de los pobres*, Llibre 2, p. 156, identificava els ganduls com una «xurma infecta» i deia que no possessin els peus al Palau municipal [de Bruges].

70. MAZA ZORRILLA (1987: 16).

71. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 4).

72. SALA I BERART (1636: Llibre 1, pp. 4-5).

73. Marta JOVÉ CAMPMAJÓ-Helena KIRCHNER I GRANELL, «Captaires, prostitutes i rodamons. Barcelona 1600-1640», *Actes Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, vol. 1, pp. 471-478.

74. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 6).

75. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 6v.).

76. *Novísima Recopilación*, VII, XXXIX, VI, cit. per LÓPEZ ALONSO (1990: 40) que indica «creiem que per error «menores de 5 años». En canvi FERNÁNDEZ ÁLVAREZ (1989, tom 1: 181) transcriu: *Nueva Recopilación*, libro primero, título 12º, ley 11ª, on consta «que fuere de más edad de cinco años».

77. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 7).

estiguessin recollits i al·ludia als juristes: «un mal no va tot sol, sinó que molts mals lo acompanyen».⁷⁸ També deia que s'evitaria el mal exemple que donaven als fills dels ciutadans, que podia pesar més que les lliçons impartides pels mestres en matèria de lletres i virtut.⁷⁹ Un altre avantatge que Sala atribuïa per a que els pobres i rodavons romanguessin recollits era que si ho feia Barcelona, cap de tot el Principat i «lo espill en que totes demés ciutats i viles se miren», ho farien les altres, que com diu el refrany: «Més fàcil és imitar, que començar».⁸⁰ Destacava com a les zones rurals, els pagesos i a les masies, els pobres acudien a pidolar i eren assistits, agafant el costum amb el temps, de robar una gallina o el que trobaven. La majoria de caps de quadrilla i de bandolers que han tingut fama al país, havien sortit també de l'almoina i era millor recollir nens (malgrat que el resultat fos més remot) que portar els lladres de Catalunya a penjar-los o dur-los a galera,⁸¹ que com deia Sèneca: «Millor és prevenir los mals, que castigar-los».⁸² Per tot això, segueix argumentant Sala, resultava beneficiós que els pobres estiguessin recollits a Hospitals, on s'havien d'aplicar en algun ofici o forçosament havien d'estudiar i utilitzar en els llibres el temps que gastaven en cercar almoines. Feia una llarga dissertació sobre si una República havia de recollir els «pobres dèbils» com ho va determinar Barcelona l'any 1633, i ho justificava en paraules de Ciceró: «Una República per evitar mals comuns, pot privar de béns particulars».⁸³ Per tant, sempre havia de prevaler el bé comú sobre el particular i posava d'exemple a Colònia, Venècia i Gènova, que tenien recollits els pobres; a Xina, que amb 70 milions d'habitants sustentaven els pobres amb el comú de la terra; i als turcs que també tenien els pobres en Hospitals on abocaven arròs, carn i pa per tal de sustentarlos.⁸⁴ L'exemple que esmenta de Venècia és significatiu, ja que al segle XVI l'Estat va coordinar-se amb les organitzacions voluntàries. Com a resultat van estructurar una àmplia xarxa de beneficència basades en les *Scuole Grandi*, gremis i confraternitats amb normatives repressives contra els rodavons i opressius impostos en èpoques de pesta per bandejar els immigrants.⁸⁵

També discutia Sala altres mesures, com que als pobres de veritat se'ls donés una llicència i que portessin una planxa o escut de plom amb les armes de l'Hospital, igual que feien a moltes ciutats de Castella. Considerava que no era un mètode eficaç, ja que es venien les planxes i senyals de plom d'uns als altres. Així mateix, molts rodavons fingien estar malalts i, mitjançant amics o coneguts, aconseguien la llicència i la planxa de plom per mendicar i en canvi altres persones més simples que no sabien exposar el seu cas eren desterrats.⁸⁶ L'exemple de Castella que dóna Sala, es basava en la disposició –de l'any 1540– que obligava els pobres «verdaders» i d'on fossin naturals i habitants perquè portessin sempre una llicència (*cédula*) que era donada pel capellà de la parròquia i aprovada pel justícia de la vila, amb el requisit complert que el pobre havia de confessar i combregar. Només en casos especials –una gran pesta, agafar una malaltia en el lloc de trànsit, ser estudiant o cec–, podien demanar almoina fora de la seva vila.⁸⁷ Ens resulta suggerent que Sala preferís l'exemple del mètode utilitzat a Castella i no plantegés l'experiència i els resultats de quan tot això es feia a Barcelona. De ben segur que va evitar polemitzar amb els barcelonins defensors de l'acapte lliure.

En aquells moments, segons Sala, Barcelona recollia tots els pobres a l'Hospital de la Misericòrdia, on distingien qui podia treballar i qui no; d'aquesta manera, els ociosos que no volien treballar eren foragitats de la ciutat, així la *República* estava *neta* de rodavons. També explicava minuciosament el funcionament de l'Hospital, de la Comissió de trenta-dues

78. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 7v.).

79. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 8v.).

80. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 10v.).

81. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p.11).

82. SALA I BERART (1636: Llibre 1, p. 11v.).

83. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 14v.).

84. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 13, 16v.-17).

85. WOOLF (1989: 39).

86. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 20-21).

87. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ (1989, tom 1: 179-180). LÓPEZ ALONSO (1990: 37-38).

persones i la seva renovació: la meitat es canviaven anualment i eren escollides entre les persones més pies.⁸⁸

Cal destacar del llibre segon la controvèrsia mantinguda amb fra Domingo de Soto. Els temes principals del debat⁸⁹ foren: el significat que menjar en abundància (com deia Soto) era tenir un aliment moderat segons Sala⁹⁰; que Soto parlava de les ciutats de Sòria i Zamora de les quals judicava no ser possible –pel nombre d'habitants– sustentar amb decència tots els pobres; però Sala exposava que no era el cas de Barcelona, perquè, malgrat reconèixer que els darrers dos anys les almoines havien estat *tènues*, els pobres eren ben atesos;⁹¹ i com el mateix Soto confessava que a Colònia, Venècia i Gènova tenien recollits els pobres. Sala conclouïa la dissertació amb Soto que Barcelona, en diferents temps i ocasions, havia emprès el treure del carrer els rodamons perquè només els veraders pobres rebessin les almoines dels ciutadans.⁹²

El llibre tercer estava dedicat als efectes de donar almoina i el bo que era donar-la. Tanmateix considerava «que la grandeza del mèrit de la almoyna, no naix, nis mideix per la cantitat della, sinó perlo afecte, y voluntat ab ques dona».⁹³

Al llibre quart, feia les consideracions sobre qui tenia l'obligació d'ajudar amb almoines a l'obra pictosa i destacava com la ciutat de Barcelona havia de ser la protectora d'aquell recolliment, l'obligació que tenien els eclesiàstics de fer caritats als pobres, el deure dels rics i exhortava tots els ciutadans perquè donessin suport a la institució d'acolliment.⁹⁴ També destacava com es va fundar un Seminari d'estudiants pobres, a fi que poguessin utilitzar el temps que gastaven demanant almoines en dedicar-se a l'estudi.⁹⁵

Al llibre cinquè, explicava amb deteniment l'administració i el govern de l'Hospital de la Misericòrdia. Les tasques generals es dividien en quatre blocs diferenciats: els pobres dèbils, els vells convalsents i l'asil; als nens, se'ls ensenyava doctrina cristiana i treballaven aprenent un ofici; els estudiants havien de dedicar-se a les seves lliçons; i la resta, vàlids per treballar, se'ls posava amb un amo. Les dones estaven separades en quatre zones: les dones dèbils, les nenes i les joves en dues zones ja que n'hi havia de mals costums i amb males inclinacions (les prostitutes) que podrien corrompre les altres si no se les separava.⁹⁶ Felip IV de Castella a la Pragmàtica del 10 de febrer de 1623, va legislar per a les prostitutes que es respectés la prohibició d'establir noves cases de tolerància a qualsevol lloc del regne, alhora que obligava a treure les existents. La mesura va resultar ineficaç ja que el propi monarca, a la Pragmàtica de l'11 de juliol de 1661, es lamentava de l'augment d'aquestes *dones perdudes*.⁹⁷

Els estudiants estaven separats dels altres pobres, havien d'aixecar-se a les 4 del matí a l'estiu i a les 5 a l'hivern.⁹⁸ Les seves obligacions eren, primer, anar a l'església a fer les oracions, se'ls donava un tros de pa a cadascú i se n'anaven a estudiar amb puntualitat; a les 11 escoltaven missa a l'Hospital i dinaven; a la tarda, després de les lliçons, havien de fer les oracions; de Sant Lluc a Pasqua, abans de sopar havien d'estudiar una hora i havent sopat novament fer oracions. Sala explicava a qui es considerava pobre –ja explicat anteriorment a les ordinacions– i com se'ls vigilava perquè assistissin a classe, a més de fer-los la revisió dels quaderns. Els estudiants havien de tenir net el seu lloc, fer-se el llit –que seria com el dels pobres dèbils– i se'ls donaria oli per estudiar.⁹⁹

88. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 21v.-22).

89. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 13-18v.).

90. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 13v.).

91. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 15v.).

92. SALA I BERART (1636: Llibre 2, p. 20).

93. SALA I BERART (1636: Llibre 3, p. 29).

94. SALA I BERART (1636: Llibre 4, p. 42-50).

95. SALA I BERART (1636: Llibre 4, p. 51).

96. SALA I BERART (1636: Llibre 5, p. 55 i ss.).

97. MAZA ZORRILLA (1987: 30).

98. SALA I BERART (1636: Llibre 5, p. 56v.).

99. SALA I BERART (1636: Llibre 5, p. 56v.).

Les dones tenien com a labors l'oració, fer-se el llit i treballar: unes filant a torn, altres filant fil, altres fent mitjes, etc. S'incentivava les més treballadores, se'ls buscava un amo per servir¹⁰⁰ i es castigava les mandroses –posant-los un cep o al peu un piló– per fer-los perdre els mals costums. S'aixecaven a l'estiu a les 5 del matí i a les 6 a l'hivern. El mateix horari tenien els pobres als hospitals de París.¹⁰¹ A l'obra de Sala, el treball és presentat amb una clara finalitat moral, a més de la funció purament econòmica.

També ens explica el menjar dels pobres dèbils: pels matins se'ls donava un tros de pa a cadascú. Uns prenen un plat de sopes bullides, altres una mica de formatge, figues o alguna fruita, segons el temps, però sempre se'ls donava alguna cosa i una tassa de vi; la resta només rebien pa. Els dèbils menjaven a part i per a ells al migdia se'ls feia una olla *més aventatjada* que la comuna i també se'ls oferia més porció de vi. Per sopar se'ls donava la millor olla dels convents i de la cassola o *platillo* de moltó que s'acostumava a fer cada vespre. S'observaven els dies de peix i als dèbils també se'ls en donava més. Els estudiants «per la estimació que merexen les lletres, se'ls pujarà lo menjar, y recapte a son cuarto».¹⁰² Sala explicava el vestuari utilitzat al llarg de l'any amb molta atenció. Com podem deduir pel que hem pogut exposar, l'obra de Sala és també un pou de coneixement social molt valuós.

En conclusió, Barcelona, l'any 1633, va considerar la beneficència com una responsabilitat col·lectiva i d'actuació dels poders públics i fou la conseqüència d'un procés cada cop més repressiu contra l'acapte lliure que s'inicià paulatinament a la segona meitat del segle XVI. Les ordenances municipals i l'obra divulgativa encarregada a Gaspar Sala i Berart eren un posicionament ideològic i pràctic de la política social de Barcelona per recloure els pobres i els ociosos molt comú a l'Europa catòlica i reformada del segle XVII, però molt posterior amb respecte a altres ciutats. L'antecedent era el llibre *De subventionem pauperum* (1525)– de Joan Lluís Vives que tanta influència va tenir arreu d'Europa. Sala va polemitzar, va refutar i va reinterpretar les tesis de Domingo de Soto. Enfront dels que volien l'acapte lliure, el llibre de Sala defensava el contrari mitjançant arguments religiosos i d'autors clàssics de l'antigüitat i, per tant, tenia una clara finalitat: justificar el menester de recollir els pobres i els rodamons a l'Hospital de Ntra. Sra. de la Misericòrdia de Barcelona, tal i com es feia, no només com una obra necessària de caritat cristiana i de valor escatològic, sinó com una acció filantròpica, una qüestió d'ordre públic i d'ordenació social. Per tant, esperonava els ciutadans particulars i els eclesiàstics perquè ajudessin a sustentar la Casa i raonava la necessitat que el municipi tingués al seu càrrec les despeses principals com una obligació general que tenien tots els ciutadans pel bé comú, ja que era un acte de justícia social. Però, una justícia social que encara no es plantejava les causes sociopolítiques i econòmiques de la pobresa, en una època en què algú ja ho havia fet: «Onseulga que existeixi la propietat privada, on tot es mesura pels diners, no es podrà aconseguir que en l'Estat regnin la justícia i la prosperitat, tret de considerar just un Estat en el qual el que és millor pertany als pitjors, i pròsper un país en què un grup d'individus es reparteixin tots els béns, gaudint de les més grans comoditats, mentre que la majoria viuen en una gran misèria», Thomas More.¹⁰³

100. SALA I BERART (1636: Llibre 5, pp. 57-57v.).

101. GEREMEK (1989: 238).

102. SALA I BERART (1636: Llibre 4, pp. 57v-58.).

103. Traduït de Tomás MORO, *Utopía [De optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia* (1516)], Madrid, 1984, llibre primer, pp. 74-75. Àdhuc l'obra planteja l'esclavatge per un gran delictes i per a's sentenciats a mort (l'libre segon, pp. 83, 101, 103, 106, 122, 132-133 i ss.).